

ÇANAKKALE İLİNDE PALEOLİTİK DÖNEM İNSAN İZLERİ

HUMAN ACTIVITY IN PALAEOOLITHIC PERIOD IN ÇANAKKALE PROVINCE

İsmail ÖZER

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, iozer@ankara.edu.tr

Mehmet SAĞIR

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, msagir@ankara.edu.tr

İsmail BAYKARA

Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, iibaykara@gmail.com

Berkay DİNÇER

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, berkaydincer@gmail.com

Başak KOCA ÖZER

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, bkozer@ankara.edu.tr

Serkan ŞAHİN

Arş. Gör. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, moeritherium@hotmail.com

Ece EREN

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, ece_eren86@hotmail.com

Ayşegül ÖZDEMİR

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Antropoloji Bölümü, ozdemira@ankara.edu.tr

Öz

İnsan türlerinin ilk kez Afrika kıtasında ortaya çıkmış olduğu ve oradan Dünyanın diğer bölgelerine yayıldığı bugünkü bilgiler ışığında kabul edilmektedir. İnsan türlerinin bu yayılımlar sırasında hangi rotaları izledikleri ve bu verilere kanıt oluşturacak olan yaşam alanlarının nerelerde olduğunun tespit edilmesi en önemli konulardan biridir. Afrika, Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki konumu dolayısıyla Anadolu yarımadası da bu konunun araştırılması açısından kritik öneme sahip bir bölgedir. Fosil insanların Avrupa'ya yayılımı bakımından kilit bir bölgesinde yer alan Çanakkale İlinde 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları esnasında Paleolitik dönemlere ait yontmataş alet buluntuları tespit edilen 40 buluntu alanı tespit edilmiştir. Bu sayının ileri ki yıllarda yapılacak araştırmalar sonucunda artması beklenmektedir. Yine bu araştırmalar sırasında 16 mağara tespit edilmiş ve bunlar içerisinde yoğun bir insan yerleşimine sahip İnkaya Mağarası'nda kazı çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmada Çanakkale'de 4 sezondur devam eden arazi çalışmalarını ve bu çalışmalarda elde edilen bulgular ışığında fosil insan izleri tartışılmaktadır.

Abstract

It is acknowledged in the light of today's information that human species first appeared in Africa and spread to other parts of the world. It is one of the most important issues to determine which routes human species took during this process and where their living areas were located. Due to its position between Africa, Asia and Europe, the Anatolian peninsula is a region of critical importance for the investigation of this issue. In Çanakkale province, which is located in a key region in terms of fossil human population spread to Europe, 40 locality where Paleolithic chipped stone finds were found were determined during the surveys carried out between 2014 and 2017. This number is expected to increase as a result of the research to be carried out in the following years. During these researches, 16 caves were found and excavations were initiated in İnkaya Cave, which has an intensive human settlement. In this study, field surveys in Çanakkale province that have been ongoing for 4 seasons and the fossil human traces in the light of the findings obtained from these studies are discussed.

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 6 Mart 2018
Kabul edildiği tarih: 13 Mart 2018
Yayınlanma tarihi: 27 Haziran 2018

Article Info

Date submitted: 6 March 2018
Date accepted: 13 March 2018
Date published: 27 June 2018

Anahtar sözcükler

Çanakkale; Paleolitik; Pleistosen; İnsan Evrimi

Keywords

Çanakkale; Palaeolithic; Pleistocene; Human Evolution

DOI: 10.33171/dtcjournal.2018.58.1.6

Giriş

Paleoantropoloji alanında son yıllarda yoğunlaşan araştırmalar insanlığın beşiğinin Afrika olduğunu bir kez daha teyit etmiştir. Son keşiflere göre insan (*Homo*) cinsinin en eski üyeleri 2,8 milyon yıl kadar önce Ledi-Geraru (Etiyopya)'da yaşamıştır (Villmoare ve diğerleri 1352). Bu alanda bulunan fosil kalıntılar morfolojik yapılarındaki benzerlik nedeniyle insan ailesinin (*Hominidae*) *Homo* cinsine atfedilmiştir. İlk ortaya çıkıştan sonra Afrika'nın değişik bölgelerinde yaşamını sürdüren insanların bu kıta dışına çıkmaları ise 1,8 milyon yıl önce gerçekleşmiştir. Afrika dışında insanlara ait bilinen en eski fosil kalıntılar bu döneme tarihlendirilen Dmanisi (Gürcistan) buluntu alanından bilinmektedir ve burada yaşamış olan insanlar *Homo erectus* olarak tanımlanmıştır (Gabunia, Vekua ve Lordkipanidze 785). Afrika dışındaki en eski insan izlerine ait bir başka önemli buluntu yeri de Türkiye'nin batı komşusu Bulgaristan'daki Kozarnika Mağarası'nda tespit edilmiş ve bunlar 1,6-1,4 milyon yıl aralığına tarihlendirilmiştir (Sirakov ve diğerleri 94). Bu açıdan Türkiye'de yapılacak olan araştırmalar insan cinsinin Afrika dışındaki en eski örneklerinin bulunabilmesi potansiyeli ve ayrıca insanların hem doğuya hem de batıya en eski yayılımlarının daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecek olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.

Paleoantropoloji çalışmalarında insan cinsinin hangi tarihlerde nerede ortaya çıktığı kadar, insanların Dünyaya yayılırken izledikleri göç rotaları da halen tartışılmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar insanların Afrika'dan diğer kıtalara sadece bir defa değil pek çok kez göç ettiklerini ortaya koymuştur. Buna göre Afrika dışına ilk ana göçün yaklaşık 1,9 milyon yıl kadar önce, ikinci göçün 650 bin yıl önce ve son olarak üçüncü göçün 169-96 bin yıl önce gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Relethford 553). Yaklaşık 650 bin yıl önce devam eden göç sürecinde, farklı kıtalarda coğrafi izolasyonlar nedeniyle (gen havuzu değişmeye başlamış) arkaik modern insanlardan (*Homo heidelbergensis*), *Homo sapiens* (Afrika'da) ve *Homo neanderthalensis* (Avrupa'da) olarak iki farklı türün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sonuç olarak bu dönemden sonra Afrika'da modern insanlar, Avrupa ve Asya'nın batısında ise Neandertaller yaşamaya başlamışlardır.

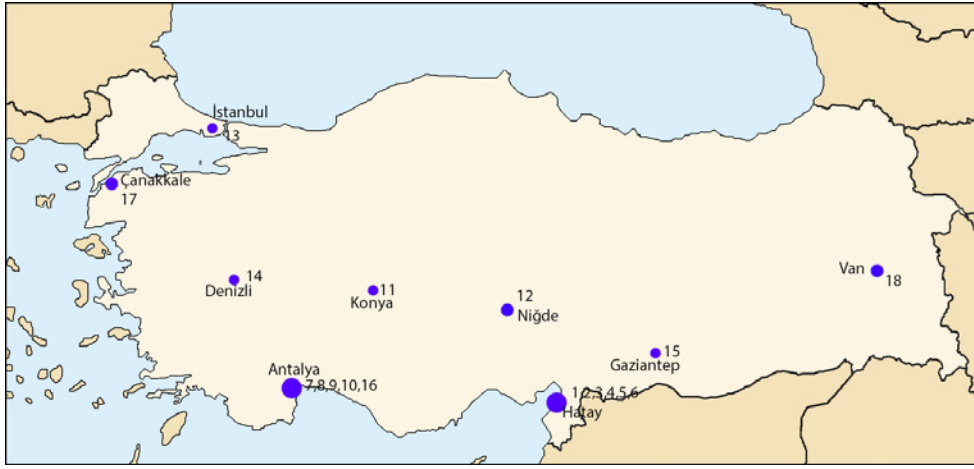
Yeni fosillerin keşfedilmesi ve tarihlendirme yöntemlerindeki gelişmeler 780 bin yıl öncesinde iklim şartlarına göre adaptasyon geçiren Avrupa ve Afrika'daki insan gruplarının birbirlerinden çeşitli özellikleriyle ayrışmaya başladığı ortaya çıkarılmıştır. Anatomik kanıtlar Erken Orta Pleistosen fosillerinin tek bir türe (*Homo heidelbergensis*) ait olmasına karşın, Geç Orta Pleistosen buluntularının bazı

gruplara ayrıştığını gösterir (Roksandic, Radovic ve Lindal 1-16). Modern insanlar ve Neandertaller bu dönemin kısa bir bölümünü birlikte paylaşmışlardır. Ancak her iki tür de farklı iklimsel ortamlara adapte olduklarından sahip oldukları kültürlerle ayakta kalabilmişlerdir. Pleistosen dönem belli bir döngü içerisinde, buzul (kuzey ve güney yarımküredeki buzul örtülerinin ilerlemesi) ve buzul arası (buzul örtülerin gerileyerek günümüzdekine benzer bir iklime sahip olması) dönemler olmak üzere iki önemli iklimsel değişime sahne olmuştur. Bu dönemler dünya üzerinde yaşayan tüm canlılara farklı şekilde etki ederek, yeni türlerin doğmasına ya da o dönemlerde yaşamış bazı türlerin yok olmasına neden olmuştur. Avrupa'daki buzullaşmanın ilerlemesi ya da gerilemesine bağlı olarak değişen soğuk iklim koşullarına kafa, yüz ve vücut yapısıyla uyum sağlayan Neandertal türüne özgü bireyler yaklaşık 300 bin yıl önce bu dönemde ortaya çıkmışlardır. Pleistosen dönemin son periyodunda ise son buzul çağının en şiddetli döneminde Akdeniz'in güney ucunda sıkışan Neandertaller ve modern insanlar birlikte yaşamışlardır.

Yine son keşiflere göre yaklaşık 300 bin yıl önce Jebel Irhoud (Fas)'da ilk kez görülmeye başlayan *Homo sapiens*'lerin (Hublin ve diğerleri 289-292) Afrika'dan çıkarak Dünyaya yayılmalarındaki en büyük etkenler olarak iklim değişiklikleri, popülasyonda meydana gelen genişlemeler, karasal büyük memeli hayvanlarının takibi, akrabalık ilişkilerindeki artışlar, kültürel gelişmeler, dil ve sembolizmin kullanımıyla birlikte daha karmaşık insan davranışlarının ortaya çıkması sayılabilir. Son dönemlerdeki DNA ve mutlak tarihlendirme çalışmaları, modern insanların Dünyaya yayılımlarının Kuzey Doğu Afrika'dan Arap Yarımadası'na doğru 150-130 bin yıl önce başladığını göstermektedir. Buradan göç etmeye devam eden modern insanların Güney Batı Asya'ya ilk kez 130-90 bin yıl önce, Güney Doğu Asya'ya 80-60 bin yıl önce, Avustralya'ya 60-50 bin yıl önce, Tayvan ile Japonya'ya 30 bin yıl önce ve Amerika'ya 40-30 bin yıl önce ulaşmış olabileceği ortaya çıkarılmıştır (Beyin).

Türkiye'de bugüne kadar yapılan araştırmalarda, Alt Paleolitik Çağ'dan günümüze kadar insan cinsi üyelerinin yaşam izleri tespit edilmiştir. Kocabaş (Denizli, 1,1-1.6 milyon yıl), Kaletepe Deresi 3 (Niğde, 1 milyon yıl), Dursunlu (Konya, 900 bin yıl), Karain Mağarası (Antalya, 500 bin yıl), Gürgürbaba Tepesi (Van, 500 bin yıl), Yarımburgaz Mağarası (İstanbul, 400 bin yıl) ve Üçağzlı Mağarası (Hatay, 43 bin yıl) buluntuları Türkiye'nin en eski Paleolitik buluntu alanları olarak binlerce yıllık geçmişe ışık tutarlar. Bunların yanı sıra Türkiye'nin pek çok bölgesinde yapılan kazı ve araştırmalarda Paleolitik ve Mezolitik dönemlere

tarihlendirilen önemli buluntu alanları tespit edilmiştir (Harita 1) (Lebatard ve diğerleri 8-18; Sagona ve Zimansky; Baykara ve diğerleri 539-552). Bu bağlamda Afrika dışında fosil örneklerini bulabildiğimiz *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens* gibi insan türlerine ait fosil bulguların ve bunlar tarafından üretilmiş kültürel kalıntıların ülkemizde çok daha fazlasıyla tespit edilebileceği düşünülmektedir. Ancak daha önceki çalışmaları göz önünde bulundurduğumuzda Batı Anadolu'ya yönelik olarak yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır ve bu nedenle Muğla ve Çanakkale İllerinde yaptığımız araştırmalar ayrıca büyük öneme sahiptir.

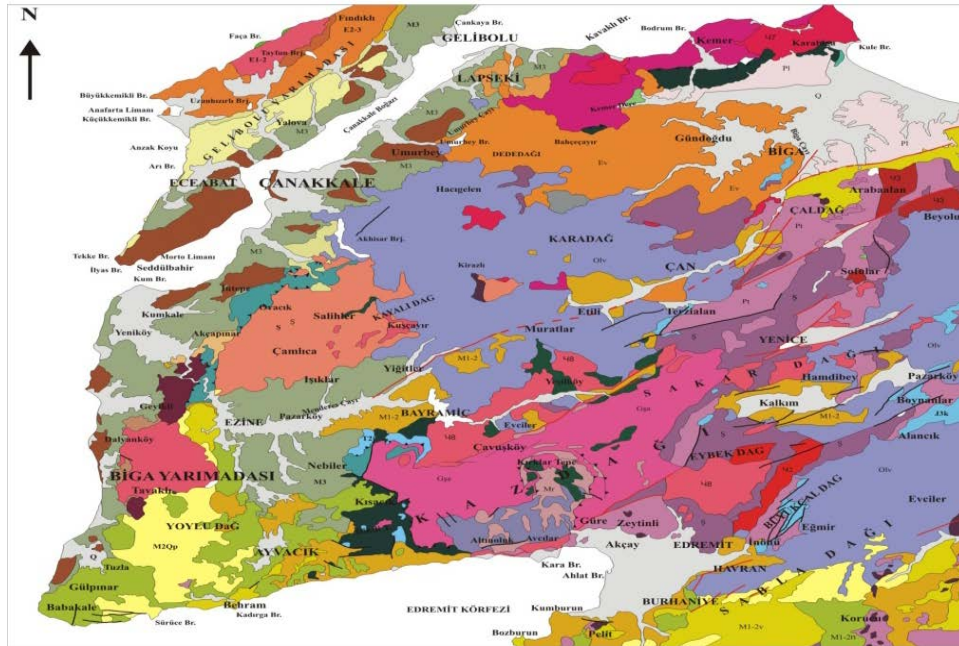
Harita 1. Türkiye Paleolitik ve Epipaleolitik çağ yerleşim yerleri (1. Üçağızlı, 2. Üçağızlı II, 3. İkiagızlı, 4. Merdivenli, 5. Tıkalı, 6. Kanal, 7. Beldibi, 8. Belbaşı, 9. Öküzini, 10. Karain, 11. Dursunlu, 12. Kaletepe, 13. Yarımburgaz, 14. Kocabaş, 15. Dülük, 16. Kızılin, 17. İnkaaya, 18. Gürgürbaba Tepesi)

Çanakkale İli Araştırmaları

Türkiye’de yaşamış olması muhtemel insan cinsi üyelerinin izlerini bulmaya yönelik amaçlar doğrultusunda, Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın izinleriyle 2012 yılında Prof.Dr. İsmail Özer başkanlığında başlatılan Muğla ve Çanakkale İlleri yüzey araştırmasında ilk 2 yılki çalışma Muğla İli’nde gerçekleştirilmiş (Özer ve diğerleri 297-303; Özer ve diğerleri 289-288) ve ardından Çanakkale İli’ndeki araştırmalar başlamıştır (Özer ve diğerleri, “2012 yılı Muğla ve Çanakkale...” 323-334; Özer ve diğerleri, “2013 yılı Muğla ve Çanakkale...” 315-327).

Coğrafik olarak Çanakkale İli’ni de içine alan Kuzeybatı Anadolu bölgesi, Avrupa ile Asya arasında doğal bir kara köprüsü konumundadır ve Paleolitik dönemlerde insanların Anadolu’dan Balkanlar yoluyla Avrupa’ya doğru veya tam tersi yönde olan göç hareketlerinin incelenmesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Çanakkale İli'nin jeolojik yapısında, özellikle kıyılara yakın alanlardaki Miyosen-Alt Pliyosen evrede akarsu-göl-deniz çökellerinin biriktiği bilinirken, iç kesimlerde ise Balıkesir İl sınırına doğru uzanan Kazdağları'nda mağara oluşumuna elverişli kayalıkların yoğunlaştığı görülmektedir. Yer yer 1700 m.'ye kadar ulaşan Kazdağları, Paleozoik dönemden beri oluşumunu sürdürmektedir (Harita 2). Biga yarımadası ise çoğunlukla bu dönemden itibaren oluşa gelmiş magmatik, metamorfik ve çökel kayaların görüldüğü bir alan olmakla birlikte, Çan İlçesi'nin batı kesimleri Oligosen-Alt Miyosen volkanik kayalarıyla karakterizedir (Özer ve diğerleri, "2014 yılı Muğla ve Çanakkale..." 323-334). Paleolitik dönem sonlarında Çanakkale İli'nin Ege Denizi kıyılarının küresel deniz seviyesi değişmelerinin etkisiyle bugünkünden 90-70 m. kadar aşağıda olduğu ve boğaz bağlantısı bulunmayan Marmara Gölü'nün daha sıcak iklim koşulları gösterdiği bilinmektedir. Günümüzden yaklaşık olarak 12 bin yıl kadar önce Ege Denizi'nin tuzlu suları Marmara Denizi ile karışmaya başlamıştır (Özbek 162-175). Gerek jeolojik yapısı, gerekse de hammadde kaynaklarının bolluğu ile Çanakkale İli'nin Paleolitik dönemlerde fosil insan türleri için elverişli bir alan oluşturduğu bilinmektedir.

Harita 2. Çanakkale İlinin jeolojik yapısı

Çanakkale İli'ndeki sistemli Paleolitik dönem araştırmaları Özdoğan tarafından 1980'li yıllarda başlatılmıştır. Bu çalışmalarda çok detaylı bilgiler verilmese de Çan İlçesi'nde Alt Paleolitik'ten Orta Paleolitik'e geçiş özellikleri gösteren taş alet kalıntılarında rastlanıldığı belirtilmiştir (Özdoğan 443-457; Dinçer).

2014 yılından beri Çanakkale İli'nde tarafımızdan sistemli bir şekilde sürdürülen araştırmalarda ise Paleolitik döneme tarihlendirilebilecek açık alan şeklinde 40 buluntu alanının tespiti yapılmıştır. Büyük çoğunluğu Çan İlçesi'nde yoğunlaşan buluntu alanları bu bölgede Alt Paleolitik dönemden başlayarak yoğun bir iskanın bulunduğunu göstermektedir (Tablo 1) (Özer ve diğerleri, "2014 yılı Muğla ve Çanakkale..." 323-334; Özer ve diğerleri, "2015 yılı Muğla ve Çanakkale..." 315-327).

Tablo 1. Çanakkale İli'nde 2014-2017 yılları arasındaki araştırmalarda tespit edilen Paleolitik dönem buluntu alanları

Sıra	Yılı	İlçe	Lokalite	Dönem	Buluntular
1	2014	Ayvacık	Gülpınar	Orta Paleolitik	Yonga
2	2014	Bayramiç	Tavşanlıdere	Alt Paleolitik	Çekirdek, yonga
3	2014	Çan	Karlı 1	Orta Paleolitik	Çekirdek, kazıyıcı, keski, dilgi, yonga
4	2014	Çan	Karlı 2	Orta Paleolitik	Çekirdek, kenar kazıyıcı, keski, dilgi, yonga
5	2014	Çan	Hurma	Orta Paleolitik	Yonga
6	2015	Lapseki	Dumanlı	Alt Paleolitik	Çekirdek, yonga
7	2015	Çan	Etili 1	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga
8	2015	Çan	Etili 2	Orta Paleolitik	Çekirdek
9	2015	Çan	Bahadırlı 1	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, işlenmiş aletler
10	2015	Çan	Bahadırlı 2	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, işlenmiş aletler
11	2015	Çan	Bahadırlı 3	Orta Paleolitik	Çekirdek, elbaltası, yonga
12	2015	Yenice	Çınar	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga
13	2016	Çan	Çakmaktepe	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga
14	2016	Çan	Karakadılar	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga
15	2016	Çan	İlyasağa Çiftliği	Orta Paleolitik	Yonga, dilgi
16	2016	Çan	Çekiçler 1	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, dilgi
17	2016	Çan	Çekiçler 2	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, kenar kazıyıcı
18	2016	Çan	Karakoca	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, ön kazıyıcı
19	2016	Çan	Etili 3	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, düzelttili aletler
20	2017	Çan	Bahadırlı 4	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga
21	2017	Çan	Bahadırlı 5	Orta Paleolitik	Yonga, dilgi
22	2017	Çan	Etili 4	Orta Paleolitik	Çekirdek
23	2017	Çan	Etili 5	Orta Paleolitik	Yonga
24	2017	Çan	Etili 6	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, dilgi
25	2017	Çan	Etili 7	Orta Paleolitik	Yonga
26	2017	Çan	Etili 8	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, kompozit alet
27	2017	Çan	Etili 9	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga
28	2017	Çan	Etili 10	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, ön kazıyıcı, dişlemeli alet
29	2017	Çan	Etili 11	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga

30	2017	Çan	Etili 12	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, dilgi, kenar kazıyıcı, dişlemeli alet
31	2017	Çan	Etili 13	Orta Paleolitik	Yonga, dilgi
32	2017	Çan	Etili 14	Orta Paleolitik	Yonga, düzeltili alet
33	2017	Çan	Etili 15	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga
34	2017	Çan	Durali 1	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga
35	2017	Çan	Durali 2	Orta Paleolitik	Yonga
36	2017	Çan	Durali 3	Orta Paleolitik	Yonga, ön kazıyıcı
37	2017	Çan	Durali 4	Orta Paleolitik	Yonga, çentikli alet, düzeltili alet
38	2017	Çan	Doğancılar 1	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga, ön kazıyıcı
39	2017	Çan	Doğancılar 2	Orta Paleolitik	Çekirdek, yonga
40	2017	Bayramiç	Bezirganlar	Orta Paleolitik	Yonga, kenar kazıyıcı, çentikli alet

Alt Paleolitik Dönem Buluntu Alanları ve Yontmataş Alet Endüstrisi

Çanakkale İli'nde yapılan araştırmalarda Alt Paleolitik döneme ait olabilecek bugüne değin tespit edilen iki buluntu alanı mevcuttur. Bunlardan ilki Bayramiç İlçesi Tavşanlıdere buluntu alanı, ikincisi ise Lapseki İlçesi Dumanlı buluntu alanıdır. Tavşanlıdere buluntu alanı geniş bir eski akarsu sekisi içerisindedir ve bu seki içerisinde tespit edilen kuvars, kuvarsit ve çakmaktaşı hammaddeleri yer almaktadır. Burada 2014 yılında yapılan araştırma sırasında 5 çekirdek, 1 satır, 3 yonga, 3 korteksli yonga ve 2 düzeltili doğal parça gözlenmiştir. Buluntuların büyük bir kısmının orta derecede aşınmış belirlenmiştir ve buluntuların genel durumuna bakıldığında bu alanın Alt Paleolitik'e ait olabileceği düşünülmüştür (Özer ve diğerleri, "2014 yılı Muğla ve Çanakkale..." 323-334; Dinçer).

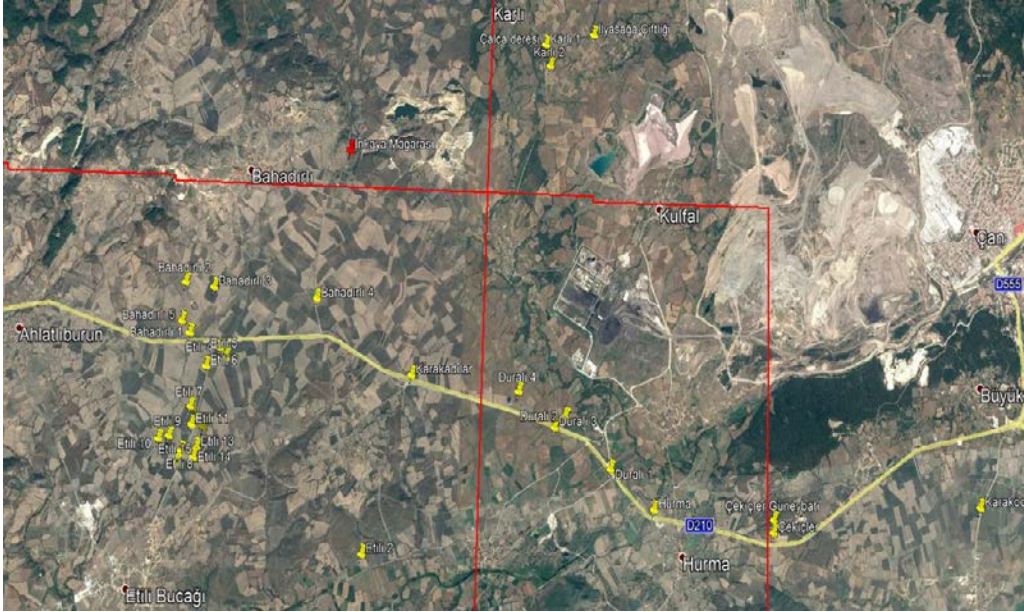
Çanakkale İli'nde bu döneme tarihlendirilebilecek ikinci buluntu alanı olan Dumanlı'da ise kuvarstan yapılmış 1 çekirdek, 6 korteksli yonga, 3 düzeltili yonga, 2 kullanılmış yonga ve 2 yonga parçası tespit edilmiştir (Resim 1). Dinçer, kuvars hammaddelerde çift kutuplu yöntemin Yarımburgaz, Dursunlu ve Bozyer gibi Alt Paleolitik buluntu yerlerinde karşımıza çıktığını belirtmektedir. Özellikle Dursunlu ve Bozyer lokalitelerinin Alt Paleolitik'in eski dönemlerini yansıtmaları, akla Dumanlı'nın da Alt Paleolitik dönem içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini getirmektedir (Dinçer).

Resim 1. Dumanlı lokalitesi'nde tespit edilen kuvarstan yapılmış düzelteli yonga (Dinçer)

Orta Paleolitik Dönem Buluntu Alanları ve Yontmataş Alet Endüstrisi

Çanakkale İli'nde 2014-2017 yılları arasında Orta Paleolitik döneme tarihlendirilebilecek 38 adet açık alan yerleşimi tespit edilmiştir (Tablo 1). Bunların 35 tanesinin araştırmaların son yıllarda yoğunlaştığı Çan İlçesi'nde bulunması bu bölgenin fosil insan yerleşimleri açısından önemini arttırmaktadır (Harita 3).

Harita 3: Çan İlçesi buluntu alanları

Çan bölgesinde bulunan 35 açık alan sahasının Orta Paleolitik döneme ait olabileceğini düşündüğümüz binlerce çekirdek, yonga, dilgi, kazıyıcı, keski gibi yontmataş buluntular içermesi yörede yoğun bir insan yerleşimi varlığını

göstermektedir. Bu bölgenin fosil insan türleri açısından bu kadar çok tercih edilmesinin nedenleri arasında taş alet yapımında sıklıkla tercih edilen çakmaktaşı hammadde kaynaklarının bolluğu, bölgenin Çan volkanizması denilen özel bir volkanik faaliyet nedeniyle bugün bile varlığı devam eden sıcak su kaynaklarına sahip olması, geniş vadileri nedeniyle büyük olasılıkla avcı-toplayıcı gruplar açısından besin kaynaklarına rahatlıkla ulaşabilme gibi avantajları sayılabilir. Bu tip açık alanlarda bulunan yontmataş aletler fosil insan topluluklarının günlük aktiviteleri hakkında da bilgiler vermektedir. Çan İlçesi'nde sıklıkla birkaç adet çekirdek kalıntı, yanlarında yongalar, yongalama artıkları ve birkaç adet kullanılmış düzelteli alet şeklinde buluntular içeren buluntu alanları, insanların burada buldukları bir hammaddeyi hızlıca işlediklerini, elde ettikleri aletleri yine bu bölgedeki avcılık faaliyetlerinde kullandıklarını ve sonrasında tümünü geride bırakarak günlük aktivitelerine devam ettikleri şeklinde değerlendirilebilir. Bu buluntu alanlarında uç gibi sürekli ve ani olarak kullanılan aletlerin bulunmayışı da avcılarının bu tür aletleri sürekli yanlarında taşıdıklarını düşündürmektedir. Bu bölgede yaşayan dönem insanları hammaddelere nasıl ulaşılacağını iyi bildikleri için de bu alanları yukarıda bahsettiğimiz şekilde kullanmış olmalıdırlar (Resim 2, 3, 4).

Resim 2. Etili 4 buluntu alanında tespit edilen denenmiş çekirdek (çekirdeğin platformu tükenmiştir ve kaplayan çıkarım yer almaktadır)

Resim 3. Etili 6 buluntu alanında tespit edilen 3 yonga, 2 çekirdek, 1 dilgi çekirdeği ve 1 Levallois yonga (dilgi çekirdeği yarı prizmatik olup, karşılıklı iki platforma sahiptir ve üzerinden dilgicikler çıkartılmıştır)

Resim 4. Durali 4 buluntu alanında tespit edilen 4 yonga, 1 çentikli alet ve 1 ağır düzeltili parça alet (düzeltili alet, sağ kenarından, alet ekseninin ortasına varan üç iri parça çıkartılarak düzeltilmiştir, sol kenarında ise topuğa yakın kısımdan iki iri çıkarım yapılmıştır. Büyük bir olasılıkla kenar kazıyıcı olarak kullanılmıştır)

Mağara Araştırmaları

Çanakkale İli'nde yapılan yüzey araştırmalarında irili ufaklı 16 adet mağara tespit edilmiş ve incelenmiştir. Bu mağaraların büyük bir kısmında dolgu tabakasının bulunmasına rağmen, sedimanların yüzeylerinde Paleolitik dönemi içeren kültür kalıntılarının bulunmayışı nedeniyle, Paleolitik dönemde insan türleri tarafından kullanılıp kullanılmadığı kesin değildir (Tablo 2) (Özer ve diğerleri, “2014 yılı Muğla ve Çanakkale...” 323-334; Özer ve diğerleri, “2015 yılı Muğla ve Çanakkale...” 315-327).

Tablo 2. Çanakkale İli'nde 2014-2017 yılları arasındaki araştırmalarda tespit edilen mağaralar

Sıra	Yılı	İlçe	Köy	Adı	Dönem
1	2014	Ayvacic	Küçükkuşu	Küçükkuşu M.	Dolgu yok
2	2014	Ayvacic	Hasanlarobası	Yılanlı M.	Dolgu var, buluntu yok
3	2014	Ayvacic	Adatepebaşı	Fatma Kayası Obrukları	Dolgu var, buluntu yok
4	2014	Ayvacic	Narlı	Narlı M.	Dolgu yok
5	2014	Ayvacic	Kırca	Beşik M.	Dolgu var, buluntu yok
6	2014	Bayramiç	Evciler	Ayazma M.	Dolgu yok
7	2014	Bayramiç	Evciler	Kurudere 1 M.	Dolgu var, yonga
8	2014	Bayramiç	Çavuşlu	Evtası M.	Dolgu var, buluntu yok
9	2014	Bayramiç	Yukarışapçı	Kirazlı M.	Dolgu yok
10	2015	Bayramiç	Evciler	Çoban Paris M.	Dolgu yok
11	2016	Bayramiç	Evciler	Kurudere 2 M.	Dolgu var, buluntu yok
12	2016	Çan	Bahadırılı	İnkaya M.	Orta Paleolitik taş aletler
13	2016	Çan	Kumarlar	Kumarlar- İnkaya M.	Dolgu var, buluntu yok
14	2016	Çan	Kumarlar	Eşkiya Taşı M.	Dolgu var, buluntu yok
15	2016	Çan	Kumarlar	İnlik M.	Dolgu var, buluntu yok
16	2016	Yenice	Ballıçay	İnoda M.	Dolgu var, buluntu yok

Çan İlçesi'nde 2016 yılında yapılan yüzey araştırması sırasında tespit edilen İnkaya Mağarası, hem insitu durumdaki dolgu tabakalarının bulunması, hem de yüzlerce metrelik bir çevreye yayılan yontmataş alet buluntularıyla, Batı Anadolu'daki fosil insan varlığına ışık tutacak en önemli merkezlerden birisi olmaya aday bir mağaradır. Mağara, yüzeyde 20x30 m. boyutlara sahip oval şeklindeki bir kayalık alandır ve mağaranın içerisinde farklı yükseltilerde odalar bulunmaktadır. 2016 yılında mağaranın çevresinde yapılan araştırmalar sırasında binlerce yontmataş alet kalıntısı tespit edilmiştir (Resim 5, 6).

Resim 5. İnkaya Mağarası

Resim 6. İnkaya Mağarası çevresinde tespit edilen yontmataş aletler

Mağara ve çevresindeki yoğun buluntular nedeniyle 2017 yılında İnkaya Mağarası'nda Çanakkale Müzesi Müdürlüğü başkanlığında bir kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Kazı çalışması sırasında açılan deneme açmalarında yüzey toprağının altında B tabakası olarak tanımladığımız sedimanlarda Orta Paleolitik döneme tarihlendirilebilecek dilgi ve yonga ağırlıklı yontmataş alet kalıntıları yoğun bir şekilde tespit edilmiştir. Dulgileri içeren çekirdekler çoğunlukla tek platformlu

prizmatik veya yarı prizmatik çekirdeklerdir ve bu çekirdeklerin son aşamasından çıkan dilgiler çoğunlukla menteşeli ve kısadır. Dilgi üretiminde çekirdeklerin platformu çoğunlukla tek bir yonga çıkarımıyla açılmıştır. Dilgiler içerisinde omurgalı dilgiler çok az sayıdadır ve bu omurgaların hiçbiri tipik omurga olarak kabul edilemez. Çoğunlukla taşın doğal yapısı ya da önceki paralel çıkarımın oluşturduğu köşeli kenar kullanılarak gerçekleştiriliyor. Dilgiler zaman zaman dönük/burgulu fakat çoğunlukla düzdür ve büyük bir kısmı kalın değildir. Düzelti pek çok parça da mevcut olmasına karşın, düzelteler çoğunlukla dilgilerin uzun kenarlarında yapılmıştır. Dilgilerin distal bölümünde düzelti çok az sayıdadır. Düzeltelenmiş dilgiler genel olarak çok az tükenmiştir. Dilgiler içinde birkaç doğal sırtlı dilgi de mevcuttur.

Yongalarla ilgili çekirdekler ise daha az sayıda olmasına rağmen yonga-dilgi sayısı birbirine yakındır. Yongaların boyutları değişkendir. Düzelteli yongalar, aynı dilgilerde olduğu gibi minimum düzeyde düzeltilenmiştir. Yongalarla ilgili çekirdekler çok daha az sayıdadır, fakat yongaların sayısı dilgilerinkine yakındır. Tipik düzelteli aletler mevcut değildir. Yongalar çoğunlukla düz topuğa sahiptir. Dilgilerle karşılaştırıldığından yongaların hammaddesi çoğunlukla daha bozuktur. Açmalarda vurgaçlar da mevcuttur ve bunların hepsi andezit ve bazalt gibi volkanik kayalardan yapılmış, büyük kısmı yoğun olarak kullanılmış, büyük kısmı yuvarlak çay taşlarındandır.

Mağara içerisinde daha iyi korunmuş olması muhtemel sedimanlarda gerçekleştirilecek kazı çalışmalarında insan ve hayvanlara ait iskelet kalıntıları ve deniz kabukları gibi organik materyallere ulaşılması beklenmektedir. İnkaya Mağarası'nda kısa süreli olarak gerçekleştirilen kazı çalışmasında bile Batı Anadolu'da yaşamış olan Paleolitik dönem fosil insanlarına ait bilgilerimizi arttıracak bir potansiyelin varlığı anlaşılmış ve 2018 yılında burada Bakanlar Kurulu Kararı ile bir kazı çalışmasının başlatılabilmesi için gerekli başvurular yapılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca gerekli izin verildiği takdirde kazı çalışmaları önümüzdeki yıllarda daha kapsamlı ve uzun süreli olarak gerçekleştirilecektir.

Sonuç ve Tartışma

Çanakkale İli'nde tespit edilen Alt Paleolitik dönem yontmataş topluluklarında İstanbul ve çevresindeki düzelteli alet sayısındaki fazlalığın aksine, daha az sayıda düzelteli alet (özellikle kenar kazıyıcı) gözlenmektedir. Ayrıca, Orta Paleolitik dönem yontmataş buluntularında Levallois endüstrisinin bu alanlarda daha az görülmesi

akla bu iki bölgede farklı insan türlerinin yaşamış olabileceğini ya da Batı Anadolu'ya güneyden göçmüş insanların davranış farklılıklarının yol açmış olduğunu düşündürmektedir (Dinçer).

Çanakkale İli'nde gerçekleştirilen araştırmalarda yapılan en önemli keşif olan İnkaya Mağarası ve birçok açık alan yerleşiminin yontmataş alet buluntularına göre Orta Paleolitik dönem ile ilişkilendirilebileceği ortaya çıkarılmıştır. Bu dönemde Avrupa, Orta Doğu ve Batı Asya'da geniş bir alana yayılım gösteren bir insan türü olarak Neandertaller bilinmektedir (Harita 4).

Harita 4. *Homo neanderthalensis*'in yayılım alanları (Krause ve diğerleri 902)

Neanderthallerin insan evrimindeki pozisyonu konusunda bazı araştırmacılar onları arkaik türlerle modern insanlar arasında yerleştirmektedir. Ancak Neandertallerin binlerce yıl boyunca sahip oldukları kendilerine özgü ayırt edici karakterleri günümüz Avrupası ya da Batı Asya'sında yaşayan popülasyonlarda ya hiç görülmemekte ya da çok nadir görülmektedir. Genetik çalışmalar Neandertaller ile modern insanların ortak atalarının 500.000-600.000 yıl öncesinde çakıştığını göstermektedir. Ayrıca geç Neandertaller ile erken modern insanların fosil örnekleri arasında morfolojik farklılaşmalarını sağlayacak kadar zaman bulunmaması da bu türler arasındaki atasal evrim bağlantılarını savunan görüşleri çürütmektedir. Bu iki tür üstelik Batı Avrupa dahil birçok yerde yaklaşık olarak 50.000-28.000 yılları arasında bir arada yaşamışlardır. Bu nedenle Neandertallerin ortadan kalkmasına

yakın bir dönemde bu iki insan türünün bazı kültürel ya da genetik ilişkiler kurmuş olabileceğine dair bazı olasılıklar vardır. Bazı araştırmacılar son dönemlerde günümüz insanın gen havuzundaki Neandertal genlerinden yola çıkarak Neandertallerin modern insanın gen havuzu içerisinde asimile olduklarını, diğer bazı araştırmacılar ise doğum ve ölüm oranlarındaki gelişmeler, kültürel ilerlemeler, gelişmiş sosyal ilişkiler ve beslenme çeşitliği gibi avantajlara sahip modern insanların Neandertallerin habitatlarını giderek küçülttüklerini ve bu türün diğer birçok Geç Pleistosen megafaunası gibi tümüyle ortadan kalktığını savunmaktadırlar.

Neandertallerin davranışsal olarak günümüz modern insanında gözlediğimiz pek çok özelliği sergilediği bilinmektedir. Örneğin ölü gömme adetleri (aşıboyası kullanımı), sakat bireylerin bakımı, sınırlı da olsa iri memelilerin avlanabilmesinde gerekli olan iletişim kabiliyeti, taş alet kültürleri, sembolik düşünceleri, yerleşim sistemleri ve soyutsal bakış açıları gibi. Avrupa'daki izlerine yüz binlerce yıl öncesinde rastladığımız ateşin kullanılması da Neandertallerle ortak noktalarımızdan biridir. Buna rağmen Neandertallerin davranışsal kabiliyetleri, onları pek çok ortak özellik gösterdiği arkaik hominidlerden ayırmaktadır. Ürettikleri taş alet endüstrileri çok daha gelişkindir ve belirli aktiviteler için geliştirilmiş ve özelleşmiş aletleri içermektedir. Modern insanın alet endüstrisiyle kıyaslandığında ise daha az kemik, boynuz, fildişi aletler kullandığı, mızrak ya da zıpkın gibi birleşik aletleri ise çok az ürettikleri tahmin edilmektedir. Neandertallerin materyal kültürlerine ait kalıntılar (taş aletler, hayvan kemiği kalıntıları, deniz kabuğu kalıntıları gibi) oldukça iyi korunmuştur ve bunların yorumlanması bu tür hakkında önemli ipuçları vermiştir.

Neandertallerle ilgili son dönemlerde kabul edilen en önemli olgu dillerini modern insan gibi kullandıklarıdır ancak bunu modern insan kadar geliştirememişlerdir. Neandertallerin beyin kalıplarında hem Broca (konuşma merkezi) hem de Wernicke (beyinde, işitilen seslerin değerlendirildiği ve anlamlandırıldığı bölge) bölgenin varlığı, dil kaslarını çalıştıran hipoglossal sinir kanalının büyüklüğünün modern insanlarla aynı boyutta olması ve hyoid kemiğine bağlanan dil kaslarının modern insanda bulunandan farklı olmaması, Neandertallerin dil yeteneklerine sahip olduklarını göstermektedir (Conroy).

Dil kültürlerinin yanı sıra Neandertallerin taş alet kültürleri de oldukça iyi bilinen ve araştırılmıştır bir konudur. Orta Paleolitik dönemde yaygın olan bu kültür, hazırlanmış hammaddelerden (çakmaktaşı, obsidiyen, kuvars, bazalt gibi)

istenilen parçaların çıkarılmasıyla karakterizedir. Bu teknolojik gelişim Alt Paleolitik döneme göre daha ileri aşamadır ve içerisinde daha eski dönemlere ait, el baltaları gibi kalıntıları barındıran bir gelişmedir. Orta Paleolitik taş alet endüstrisi çekirdekten çıkarılan yongalardan yapılmış taş aletlerle karakterizedir. Bu aletler; alet ekseninin kenarlarının düzeltili olduğu kenar kazıyıcılar, testere benzeri çıkarımların olduğu dişlemeli veya çentikli aletler, Levallois yongalar ve üçgen biçimli mızrak uçlarıyla karakterizedir. Alet topluluklarının buldukları coğrafyalara ve kullandıkları hammadde kaynaklarına göre farklılık göstermesine rağmen temel şekilleri veya biçimleri birbirine benzerdir. Taş alet kullanımının yanı sıra kemikleri işleyerek (az oranda) sivri uçlu çeşitli kemik aletler de üretmişlerdir.

Neandertallerin beslenme biçimlerinin büyük çoğunluğunu karasal hayvanlar oluşturmaktadır. Mamutlar, atlar, geyikler, yaban koyun ve keçileri gibi birçok hayvan beslenme amaçlı tüketilmiştir. Bunun yanı sıra sürüngenler arasında kaplumbağa oldukça fazla tüketilmiştir. Denizel kabuklu canlılar (midyeler gibi), çok sıklıkla olmasa da, Neandertallerin beslenme zincirinde yer alan canlılar arasındadır.

Halihazırda ülkemiz sınırları içerisinde Paleolitik döneme tarihlendirilen ve araştırmaları devam eden sadece 4 mağara kazısı bulunmaktadır; Karain, Üçağızlı, Kızılın ve Direkli Mağarası Kazıları. Bu nedenle Çanakkale İli'nde 2014-2017 yılları arasında gerçekleştirilen ve sistematik bir şekilde uzun yıllar devam ettirilmesi planlanan yüzey araştırmaları ile 2016 yılında keşfedilen İnkaya Mağarası gibi buluntu alanları bizlere Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan ve daha önceden hiç bilinmeyen bir alandaki Paleolitik dönem iskanları hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Çanakkale İli'nde önümüzdeki yıllarda devam ettirilecek olan yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarında elde edilecek bulgular sadece Türkiye için değil, bütün Doğu Avrupa için Paleolitik dönem araştırmalarında önemli bir boşluğu dolduracaktır. Dönem itibarıyla bu bölgede yaşamış olan fosil insan türlerinin açığa çıkarılmasından, bunların genetik ve kültürel açıdan Asya-Avrupa bağlantısında oynadıkları rollere, günlük davranışsal aktivitelerinden, tükettikleri bitki ve hayvan kalıntılarına kadar pek çok bilgi bu araştırmalar sonucunda açığa çıkartılacaktır.

Teşekkür

2014-2017 yılları arasında Çanakkale İli'nde gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmalarına izin veren Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, çalışmalar sırasındaki ilgi ve destekleri nedeniyle Çanakkale Müzesi Müdürü Sevim Tunçdemir'in şahsında tüm müze çalışanlarına, arazi çalışmalarında özveriyle görev

alan Bakanlık Temsilcilerine ve araştırmaya maddi desteklerinden dolayı Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Beyin, Amanuel. "Upper Pleistocene Human Dispersals Out of Africa: A Review of The Current State of The Debate." *International Journal of Evolutionary Biology* 2011 (2011):1-17.

Baykara, İsmail ve diğerleri. "2014 yılı Van ili Neojen ve Pleistosen Dönemleri Yüzey Araştırması." *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II* (2016): 539-552.

Conroy, Glenn C. *Reconstructing Human Origins: A Modern Synthesis*. New York-London: W.W. Norton & Company Inc, 1997.

Dinçer, Berkay. *Marmara Çevresinde Alt Paleolitik Çağ: İlk İnsan Hareketleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, 2017.

Gabunia, Leo, Abesalom Vekua ve David Lordkipanidze. "The Environmental Contexts of Early Human Occupation of Georgia (Transcaucasia)" *Journal of Human Evolution* 38.6 (2000): 785-802.

Hublin, Jean-Jacques ve diğerleri. "New Fossils From Jebel Irhoud, Morocco and The Pan-African Origin of Homo Sapiens." *Nature* 546 (2017): 289-292.

Krause, Johannes ve diğerleri. "Neanderthals in Central Asia and Siberia" *Nature* 449.7164 (2007): 902-904.

Lebatard, Anne Elisabeth ve diğerleri. "Dating the Homo Erectus Bearing Travertine from Kocabaş (Denizli, Turkey) at least 1.1 Ma" *Earth and Planetary Science Letters* 390 (2014): 8-18.

Özbek, Onur. "Sea Level Changes and Prehistoric Sites on the Coasts of Southern Turkish Thrace, 12000-6000 BP" *Quaternary International* 261 (2012): 162-175.

Özdoğan, Mehmet. "1988 yılı Trakya ve Marmara Araştırmaları." *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1990): 443-457.

Özer, İsmail ve diğerleri. "2012 yılı Muğla ve Çanakkale illeri yüzey araştırması" *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 31. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I* (2014): 297-303.

- . "2013 yılı Muğla ve Çanakkale İlleri Yüzey Araştırması." *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 32. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II* (2015): 279-288.
- . "2014 yılı Muğla ve Çanakkale İlleri Yüzey Araştırması." *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 33. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II* (2016): 323-334.
- . "2015 yılı Muğla ve Çanakkale İlleri Yüzey Araştırması." *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı-I* (2017): 315-327.
- Relethford, John H. "Genetic Evidence and The Modern Human Origins Debate" *Heredity* 100.6 (2008): 553-563.
- Roksandic, Mirjana, Predrag Radovic ve Joshua Lindal. "Revising the Hypodigm of *Homo heidelbergensis*: A View from the Eastern Mediterranean." *Quaternary International* XXX (2017): 1-16.
- Sagona, Antonio ve Paul Zimansky. *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö. 1.000.000-550*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2015.
- Sirakov, Nikolay ve diğerleri. "An Ancient Continuous Human Presence in The Balkans and The Beginnings of Human Settlement in Western Eurasia: A Lower Pleistocene Example of The Lower Paleolithic Levels in Kozarnika Cave (North-Western Bulgaria)" *Quaternary International* 223-224 (2010): 94-106.
- Villmoare, Brian ve diğerleri. "Early *Homo* at 2,8 Ma from Ledi-Geraru, Afar, Ethiopia" *Science* 347.6228 (2015): 1352-1355.